

недостатков в большей мере, чем шутка. Коррелятом смешного в искусстве является комическое. Обозначения комических жанров, произведений искусств имеют сходную значимость в двух языках. Языковые данные также свидетельствуют о субъективном характере смеха в русской и английской языковых культурах. Наименования для объектов смеха являются самыми немногочисленными в рассматриваемых языках, то есть объекты смеха создаются действиями и усилиями субъектов. Не существует объективно смешного, смех глубоко субъективен. О значимости субъектов смеха свидетельствует также большое число обозначений для их свойств, качеств и состояний в двух языках. Смех – это также источник удовольствия, веселья, о чем свидетельствует наличие обозначений для различных видов развлечений, веселого времяпровождения.

Балотнікава С. М. (Мінск)

ДА ПЫТАННЯ АБ ТЭРМІНАЛАГІЗАЦЫІ ЧАСЦІН МОВЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКАЙ АГУЛЬНАКУЛЬТУРАЛАГІЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ)

Айчынная тэрміналогія аформілася ў самастойную шматаспектную лінгвістычную дысцыпліну яшчэ ў другой палове ХХ стагоддзя, але і дагэтуль усебаковае вывучэнне беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, тэрэтычнае асэнсаванне яе параметраў з'яўляецца адным з прыярытэтных кірункаў лінгвістычных даследаванняў у нашай краіне.

Паколькі тэрміны як намінанты навукова-тэхнічных паняццяў уваходзяць у сістэму агульналітаратурнай мовы як адметны функцыянальны элемент яе лексічнага складу, то менавіта праблема лінгвістычнага афармлення і ўжывання тэрмінасістэм пэўных навук павінна надавацца асабліва ўвага спецыялістаў.

Даследчыкамі выяўлена, што тэрміналогія назіраецца ў дзвюх сферах мовы – сферы функцыянавання і сферы фіксацыі. Менавіта сфера функцыянавання з'яўляецца першаснай у адносінах да сферы фіксацыі, паколькі ўяўляе сабой тэксты спецыяльнай літаратуры (навуковыя артыкулы, даклады, манаграфіі і г.д.), дзе адлюстравана рэальная практыка тэрмінакарыстання. Слоўнікі ж занатоўваюць ужо апрабаваныя словы-тэрміны, пэўным чынам адабраныя са сферы функцыянавання. Менавіта састаў рээстра, які ў высокай меры вызначае навуковую вартасць любога тэрміналагічнага слоўніка, і выклікае пэўныя цяжкасці ў складальнікаў.

Так, сярод шэрагу мовазнаўчых праблем, што паўстаюць перад тэрмінографамі пры адборы і апрацоўцы рээстравых пазіцый (правільнасць арфаграфічнага афармлення, суадносіны ўнутрымоўных і запазычаных тэрмінаварыянтаў, структурна-семантычныя ўзаемаадносіны ўнутры тэрміналагічнага поля пэўнай навукі, спецыфіка словаўтварэння тэрмінаў і інш.), актыўна паўстае пытанне аб удзеле розных часцін мовы ў фарміраванні тэрмінаў. Тут лінгвістамі сур'ёзна дыскутуюцца пытанні як аб здольнасці розных часцін мовы тэрміналагізавацца, так і аб самой магчымасці і мэтазгоднасці ўдзелу ў тэрмінаўтварэнні пэўных часцін мовы.

Праблема тэрміналагізацыі розных часцін мовы не знаходзіць адзінага вырашэння ў навуковай лінгвістычнай літаратуры, што аказвае ўплыў і на лексікаграфічную працу ў галіне тэрміналогіі, у тым ліку і культуралагічнай.

“Што датычыць службовых часцін мовы (прыназоўніка, злучніка, часціцы, а таксама мадальных слоў), то ў навуковай літаратуры па тэрміналогіі існуе толькі адзін погляд, згодна з якім службовыя словы тэрмінам быць не могуць. Праўда, прыназоўнікі (звычайна простыя) могуць уваходзіць у састаўныя тэрміны для сувязі тэрмінаэлементаў у іх. Але гэта не дае ніякіх падстаў, каб уключаць іх у тэрміналагічныя слоўнікі. Гэта датычыць таксама ўводных слоў, злучнікаў” [2, с. 94].

Калі службовым часцінам мовы даследчыкамі адназначна адмоўлена ў тэрміналагічным статусе, то адносна слоў знамянальных часцін мовы і дагэтуль няма адзінага навуковага меркавання.

Бясспрэчным з'яўляецца сцверджанне, што пераважная большасць навукова-тэхнічных паняццяў павінна быць прадстаўлена і сапраўды прадстаўлена назоўнікамі, паколькі, па-першае, асноўная функцыя тэрміна намінаць, а намінацыя з'яўляецца галоўным сродкам для абзначэння паняццяў, звязаных з пазнаннем рэчаіснасці; па-другое, высокія словаўтваральныя магчымасці назоўніка дазваляюць амаль неабмежавана ўтвараць працэсуальныя аддзеяслоўныя назоўнікі і абстрактныя адпрыметнікавыя асновы. У выніку, як сцвярджаюць многія лінгвісты, асноўны склад тэрмінасістэмы любой навукі можа быць вычарпаны выключна назоўнікамі для захавання высокай ступені абстрактнасці пэўнай тэрмінасістэмы (культурал. *мікраўніверсум, лютэранства, клерыкалізм, зараастрызм, неафалізм, куртуазнасць, антрапамарфізм, аўтакефалія*). Традыцыйна лічыцца немэтазгодным уключэнне ў рэстр тэрміналагічнага слоўніка лічэбнікаў, азначальных і адмоўных займеннікаў, таксама агульнаўжывальных прыметнікаў, прыслоўяў і дзеясловаў, якія тэрміналагізуюцца толькі ў складзе састаўных тэрмінаў.

Не вельмі, на наш погляд, пераканаўчая думка, як мінімум, у дачыненні прыметнікаў, якія ў культуралагічнай тэрміналогіі не толькі выступаюць удакладняльнікамі лексічных дамінант у складзе састаўнога тэрміна, але і маюць уласнае лексічнае значэнне, выражаюць пэўныя паняцці. “Менавіта ў гэтых кампанентах адлюстраваны адрознівальныя (відавныя) прыкметы паняцця. Таму, стандартызуючы тэрміналагічнае найменне ў цэлым, мы стандартызуюем яго састаўныя часткі, якія з’яўляюцца тэрмінамі” [1, с.9] (*рангавае грамадства, патрыярхальная культура, нефігурацыйнае мастацтва, астральныя культы*).

Тут не трэба блытаць сферы існавання тэрмінаў – словы некаторых часцін мовы сапраўды непажадана пераносіць са сферы функцыянавання ў сферу фіксацыі, каб не парушыць логіку і чысціню тэрмінасістэмы. Хоць некаторыя прыслоўі і дзеясловы могуць мець статус самастойнага тэрміна, напрыклад, у музычнай, юрыдычнай, эканамічнай, ваеннай і спартыўнай тэрміналогіі (*фортэ, памодульна, скрыжавана, дэ-юрэ і інш.*). Гэта ніяк не тычыцца культуралагічнай тэрмінасістэмы, дзе, сапраўды, аб’ектыўна дамінуюць назоўнікі.

Для тэрмінаўтварэння або замацавання лексемы ў якасці тэрміна за пэўным паняццем немалаважную ролю адыгрывае фактар матываванасці, выяўлення ў паняцці асноўнай, вядучай прыкметы, што не заўсёды лёгка зрабіць. Асабліва цяжка бывае вызначыць лексічную дамінанту і дапаможны тэрмінаэлемент у састаўных тэрміналагічных найменнях.

Спынімся на структурна-граматычных асаблівасцях двухкампанентных састаўных культуралагічных тэрмінаў. Тут можна ўмоўна вылучыць некалькі асноўных мадэляў (першыя дзве ўяўляюць сабой назоўнікавыя словазлучэнні з атрыбутыўнымі адносінамі, утвораныя шляхам дапасавання, наступныя дзве заснаваны на прысубстантыўным кіраванні):

Тэрмінаэлемент-прыметнік + тэрмін-назоўнік (спалучэнне простага тэрміна, які складае сэнсавае ядро дадзенага састаўнога тэрміна з мнагазначным прыметнікам, які тэрміналагізуецца толькі ў пэўным кантэксце побач з іншым тэрмінам. Стрыжнёвым кампанентам з’яўляецца назоўнік, граматычна і семантычна галоўнае слова, а прыметнік удакладняе, звужае ці пашырае, развівае, класіфікуе яго значэнне, становячыся часткай састаўнога тэрміна): *духоўная культура, духоўныя каштоўнасці; гістарычны ландшафт, гістарычны партыкулярызм; прафесіянальная культура, прафесіянальная этыка; элітарнае мастацтва, элітарная культура; культурная трансмісія, эпоха, экалогія, культурны арэал, канфлікт, комплекс, лад, пласт,*

патэнцыял, прагрэс, рэлятывізм, універсалізм, шавінізм, шок, экстрэмізм, этнізм, культурныя адрозненні, патрабаванні, традыцыі.

Тэрмін-прыметнік + тэрмінаэлемент-назоўнік (граматычна галоўнае слова не з'яўляецца семантычным стрыжнем тэрміна, назоўнік тут малаінфарматыўны, сэнсавае ядро знаходзіцца ў азначальным тэрміне-прыметніку): *дэвіянтныя паводзіны; дыферэнцыяльная адзнака; бронзавы, жалезны век; дэкаратыўнае, прыкладное, першабытнае, прасторавае, рэвалюцыйнае, інсітнае, сцэнічнае мастацтва; аўтарытарная, архаічная, патрыярхальная, духоўная, восевая, выканаўчая, вясковая, прафесіянальная, прававая, палітычная, педагагічная, ювенальная, эканамічная, экалагічная культура; буйныя грамадствы, рангавае, эгалітарнае грамадства.*

Як бачым, часта адзін і той жа тэрмін у залежнасці ад семантычных акцэнтаў, лагічнай вылентнасці і ўключанасці кампанентаў у гіпера-/гіпанімічныя адносіны выступае ў якасці тэрмінаўтварэнняў як першай, так і другой мадэлі.

Тэрмін-назоўнік + тэрмінаэлемент-назоўнік (другі назоўнік у форме “роднага класіфікацыйнага” вызначае першы): *распаўсюджванне, рэпрадукаванне, разбурэнне культуры, акумуляцыя, апалагетыка, сацыядынаміка, сацыялогія, антрапалогія, пераемнасць, стагнацыя, селектыўнасць, дынаміка і статыка культуры; помнікі архітэктуры, культуры, гісторыі.* Многія з гэтых тэрмінаў могуць мець сінтаксічныя сінонімы ў першай групе (*культурная сацыядынаміка, культурная антрапалогія, культурная акумуляцыя, архітэктурныя помнікі*), некаторыя ж традыцыйна замацоўваюцца толькі ў пэўным тэрміналагічным спалучэнні.

Тэрмінаэлемент-назоўнік + тэрмін-назоўнік (тэрмін уключае ў сябе граматычна галоўны, але семантычна другасны кампанент і кампанент граматычна залежны, але з асноўнай сэнсавай нагрузкай): *экалогія культуры, мовы; культура асобы, быту, вытворчасці, земляробства, зносін, мыслення, паводзін, працы, спажывання.*

Такім чынам, можна адзначыць, што граматычным фундам агульнакультуралагічнай тэрміналогіі з'яўляюцца перадусім назоўнікі (выступаюць і як самастойныя тэрміны, і як структурны элемент састаўных тэрміналагічных найменняў), а таксама прыметнікі (якія тэрміналагізуюцца толькі ў складзе састаўных тэрмінаў). Але спецыфікай менавіта культуралагічнай тэрміналогіі як сістэмы з максімальнай ступенню абстракцыі паняццяў будзе тое, што ядро дадзенай тэрмінасістэмы зусім не ўласцівы дзеясловы (іх функцыю бяруць на сябе аддзяслоўныя працэсуальныя назоўнікі, якіх асабліва многа сярод культурных універсалій: *здабыванне агню, назіранне за*

надвор'ем, гатаванне ежы, захаванне чысціні, святкаванне, прывітанне і да т.п.) і прыслоўі (у адрозненне, напрыклад, ад музычнай, юрыдычнай, тэхнічнай тэрміналогіі). Прыярытэт, безумоўна, належыць, як і ў большасці іншых навукова-тэхнічных тэрмінасістэм, назоўнікам і ўтвораным на іх базе словазлучэнням. Можна сцвярджаць, што састаўныя культуралагічныя тэрміны з'яўляюцца іменнымі гіпатаксічнымі словазлучэннямі і ствараюцца на ўзор існуючых у мове агульнапрынятых мадэляў спалучэння слоў.

Варта заўважыць, што нягледзячы на значную колькасць навуковых прац у галіне культуралогіі, тэарэтычная і практычная распрацоўка агульнакультуралагічнай тэрміналогіі і надалей мае вялікі прасцяг на шляху да аптымальнага ўпарадкавання і ўніфікавання дадзенай метамовы і, на жаль, усё яшчэ вельмі шырокае поле як уласна мовазнаўчых праблем, так і пытанняў для сумеснага абмеркавання спецыялістаў-культуралагаў і лінгвістаў-лексікографаў.

Літаратура

1. Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии // Терминология и норма. М., 1972.
2. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І.; Навук. рэд. А.І. Падлужны. – Мінск: Беларуская навука, 1999.

Важнік С. А. (Мінск)

СІНТАКСІЧНАЯ КАНЦЭПЦЫЯ ЯЎХІМА КАРСКАГА Ў АСПЕКЦЕ СТАНАЎЛЕННЯ БЕЛАРУСКАЙ СІНТАКТАЛОГІІ

Найбольш дакладна ацаніць унёсак таго ці іншага даследчыка ў нацыянальную сінтаксічную традыцыю можна праз супастаўленне яго навуковай спадчыны з дасягненнямі сучаснай сінтаксічнай навукі. У “Беларусах” Я.Ф. Карскі імкнуўся максімальна поўна прадэманстраваць найбольш істотныя рысы беларускай мовы ў параўнанні з іншымі славянскімі і неславянскімі мовамі. Бачна, што вельмі часта вучоны ідзе “ад матэрыялу”, жадаючы максімальна поўна апісаць, інтэрпрэтаваць, класіфікаваць спецыфічныя асаблівасці беларускай мовы. Знаёмства з сінтаксічнымі працамі “бацькі беларускай філалогіі” дае поўнае ўяўленне аб асноўных напрамках і праблемах граматыкі канца ХІХ – пачатку ХХ ст. Таму “Нарысы сінтаксісу беларускай мовы” – гэта праца не толькі па гісторыі беларускай мовы, але і па гісторыі беларускай сінтаксічнай навукі. Прычым сінтаксічнай канцэпцыі Я.Ф. Карскага быў уласцівы пэўны “здоровы” сінкрэтызм: ён улічвае як семантычны, так і фармальны ўзроўні сінтаксічных адзінак у комплексе.